

LUDWIK SPISS

Akademia Rolnicza w Krakowie

Historia hodowli owsa w Polsce

History of oat breeding in Poland

Hodowla owsa na ziemiach polskich rozpoczęła się w końcu XIX wieku. Ze względu na dużą liczbę koni, znaczenie tego gatunku w uprawie było wtedy znacznie większe niż obecnie. Przed drugą wojną światową był uprawiany na powierzchni ponad 2 milionów hektarów. Już wtedy jednak zwracano uwagę na znaczenie owsa w żywieniu ludzi. Pierwszymi polskimi odmianami owsa były: Sobieszyński, Najwcześniejszy Niemierzański i Teodozja. Wyhodowane w latach dwudziestych XX wieku odmiany: Biały Mazur i Udycz Żółty uprawiano u nas do lat siedemdziesiątych. Brak dopływu dobrych polskich rodów hodowlanych spowodował, że w latach 1975 i 1976 w rejestrze były wyłącznie odmiany zagraniczne. Począwszy od 1979 r. do rejestru zaczęto wpisywać coraz lepsze polskie odmiany, wśród których największe znaczenie w uprawie w latach osiemdziesiątych miały Markus i Dragon.

Słowa kluczowe: hodowla owsa, odmiany

Oat breeding in Poland started at the end of 19th century. Oat growing area at that time was much bigger than now due to a large number of horses. Before the second world war oat was grown on the area of over 2 million hectares. The first Polish oat varieties were: Sobieszyński, Najwcześniejszy Niemierzański and Teodozja. Varieties developed in the third decade of 20th century were grown up to the eighth decade (cv. Biały Mazur and Udycz Żółty). In 1975 and 1976 no Polish oat varieties were in the register. New good varieties were entered to the register starting from 1979. Among them were Markus and Dragon, the most important in Polish agriculture after 1980.

Key words: oat breeding, varieties

Zakres hodowli każdego gatunku związany jest z jego znaczeniem w uprawie. W pierwszej połowie dwudziestego wieku uprawę owsa kojarzono prawie wyłącznie z liczbą koni, które były główną siłą pociągową. Interesujące są dane statystyczne przygotowane przez Ministerstwo Rolnictwa (Krawulski i Wojno, 1929), które zestawiono w celu bezpośredniego porównania powierzchni zasiewów owsa i liczby koni w poszczególnych latach, zarówno między województwami w skali kraju, jak i między krajami europejskimi. Stąd w Polsce (lub na ziemiach polskich przed pierwszą wojną światową) zasiewy owsa w tym okresie zajmowały znacznie większy niż obecnie odsetek wśród zasiewów wszystkich roślin rolniczych (tab. 1). Trzeba jednak pamiętać, że poza

uprawami w siewie czystym, owies obecnie odgrywa także znaczącą rolę w uprawianych w Polsce na szerszą skalę mieszankach zbożowych. W pierwszej połowie XX wieku także w innych krajach europejskich uprawiano bardzo dużo owsa. Dotyczyło to nie tylko państw na północ od Polski, gdzie warunki klimatyczne skłaniają do zasiewów owsa, ale odsetek gruntów ornych obsianych owsem nawet w Niemczech, Austrii i Francji był większy niż w Polsce. Warto przy tym zaznaczyć, że w okresie do 1939 roku tylko dwukrotnie średnie plony owsa w kraju przekraczały 12 dt/ha i tylko w województwie poznańskim zbliżyły się do 20 dt/ha. W miarę zmniejszającej się liczby koni zasięg upraw owsa zmniejszał się, choć coraz większą uwagę zaczęto zwracać na jego znaczenie w żywieniu innych zwierząt, w odżywieniu człowieka i w zastosowaniach przemysłowych.

Tabela 1

Powierzchnia zasiewów owsa na tle zasiewów innych zbóż w Polsce
Area of oat and other small grains in Poland

Rok Year	Powierzchnia zasiewów ogółem mln ha Total area million ha	Powierzchnia zasiewów zbóż, mln ha Area of small grains, million ha					Zasiewy owsa w zasiewach ogółem, % Proportion of oat in total area, %
		pszenica wheat	żyto rye	pszenżyto triticale	jęczmień barley	owies oat	
1909–1913	—	1,4	5,1	—	1,3	2,7	—
1928–1937	16,9	1,7	5,7	—	1,2	2,2	13,0
1960	15,3	1,4	5,1	—	0,7	1,6	10,5
1980	14,5	1,6	3,0	—	1,3	1,0	6,9
2001	12,4	2,6	2,0	0,8	1,1	0,5	4,0

Mimo bardzo ścisłego kojarzenia uprawy owsa z liczbą koni, jego rola w żywieniu ludzi była zauważana już w latach dwudziestych XX wieku. Warto tu zacytować Fortunata Starzyńskiego (1929): „W okręgach górskich ludziska prócz owsa nic innego na chleb nie zasiewają, bo warunki klimatu i gleby zaledwie dla owsa są łaskawe. Dzięki temu mogą mieć ów chleb powszedni w postaci owsianych placków — znanych, choć niezbyt cenionych przez mieszkańców nizin. Góral, przepędzając owce, zabiera ze sobą zapas tych placków i, niewracając do chaty, żywi się nimi, dodając do tej codziennej stawy trochę żętycy i sera — i, pomimo tej niby mizernej stawy, wygląda zdrowo i rzeźko. Słusznie tedy ceni swoje placki”. Ten sam autor w innym miejscu pisze: „Gdy zaś w ostatnich czasach — jeszcze przed wojną przysłała do nas z zagranicy moda — wyjątkowo jako moda niegłupia, żeby spożywać i kaszę owsianą, a ludzie roztropni chętnie tę modę przyjęli i zastosowali, zwłaszcza przy odżywianiu dzieci, okazuje się, że owies może być uważany jako zboże mające jak najszerze zastosowanie, a przeto i zasługuje na szczególną uwagę rolnika”.

Początki hodowli owsa na ziemiach polskich sięgają końca XIX wieku. Najstarszy drukowany opis wyhodowania odmiany, do którego udało mi się dotrzeć, dotyczy owsa Sobieszyńskiego, którego hodowlę rozpoczął prof. Antoni Sempołowski w Sobieszynie w 1893 roku, początkowo selekcją masową, a potem metodą czystych linii (Leszczyński, 1927). W tym samym roku prof. Edmund Załęski w firmie Buszczyńskich na Podolu rozpoczął hodowlę znanej przez wiele lat odmiany, Najwcześniejszy Niemierczański.

Materiałem wyjściowym owsa Sobieszyńskiego była odmiana Rychlik Lubelski, pochodząca z owsa uprawianego przez włościan na Lubelszczyźnie i na Podlasiu. A więc już przed 1893 rokiem możemy mówić o polskich odmianach. W doświadczeniach wykonywanych w Sobieszynie w latach 1895–1913 owies Sobieszyński w większości przypadków zajmował pierwsze miejsce pod względem plonu ziarna. Brały w nich udział jeszcze dwie polskie odmiany: Marczak, zwany też zimakiem, wyhodowany przez stację w Chojnowie (powiat Przasnysz), i długo potem utrzymująca się w uprawie Teodozja, wyhodowana w Łękach (powiat Kutno). Pozostałe odmiany badane w tych doświadczeniach pochodziły z zagranicy, choć niektórym nadawano polskie nazwy, jak np. Zwycięzca i Żółty Deszcz (odpowiednio Seger i Guldregn z hodowli szwedzkiej w Svalöf). Na początku XX wieku było wiele dostępnych do siewu i badanych w doświadczeniach odmian owsa. Już w 1904 roku czytamy, że u owsa „rozpowszechnionych jest kilkadziesiąt odmian”, a żeby rolnikowi ułatwić wybór „są w tym celu umyślnie pozakładane stacje doświadczalne rolnicze, które robią rozmaite próby i przekonania gospodarskie” (Chełchowski, 1904). Dalej autor opisuje, na czym te działania polegają.

W doświadczeniach z lat 1923–1935, opisanych przez Staniszkisa (1939), obok odmian zagranicznych biorą już udział liczne odmiany Polskie: Antoniński Biały, Antoniński Żółty, Biały Mazur, Biały Udycz, Jagiełło, Kanarek Mikulicki, Kościelecki, Kozarowski Rychlik, Marczak, Najwcześniejszy Niemierczański, Podkowa, Puławski Średniorychły, Puławski Wczesny, Rychlik Oberek, Rychlik Trybański, Sobieszyński, Tatrzański, Teodozja, Ułan, Zieleniak, Żółty Mazur. Opracowanie liczące 65 stron zawiera wyniki doświadczeń prowadzonych w różnych regionach Polski, a obok plonu ziarna i słomy odmiany są charakteryzowane także pod względem masy 1000 nasion, zawartości plewki, masy hektolitra i odporności na choroby. Doświadczenia z odmianami owsa prowadził też Przyborowski i Rogoziński (1931), a jakościowe cechy ziarna różnych odmian owsa i współzależności między cechami opracował Lewicki (1938, 1939).

Dokładną charakterystykę przedwojennych odmian owsa zawiera licząca ponad sto stron monografia Słabońskiego (1949), opierająca się na badaniach prowadzonych w latach 1937–1942, choć autor włączył też opisy odmian selekcyjonowanych z odmian niemieckich, wprowadzonych do uprawy w Polsce bezpośrednio po wojnie.

Według Krawulskiego i Wojno (1929) w latach dwudziestych XX wieku większość gospodarstw drobnych używała do siewu miejscowych owsów nieuszlachetnionych, typu rychlików, które odznaczały się dobrą jakością ziarna i cienką łuską, chociaż ich plon był mniejszy. W gospodarstwach większych rozpowszechnione były bądź to wczesne odmiany hodowlane, jak owies Sobieszyński, bądź odmiany o dłuższym okresie wegetacji, jak Ligowo, Zwycięzca, Żółty Lochowa, Teodozja i inne. Charakteryzowały się one dorodniejszym ziarnem i większym plonem.

Przez wiele lat po drugiej wojnie światowej rejestr odmian owsa w Polsce opierał się na odmianach przedwojennych z lat dwudziestych. Dwie takie odmiany, wyhodowane przez Edwarda Kosteckiego: Udycz Żółty (1923) i Udycz Biały (1923), oraz jedna wyhodowana przez Zygmunta Mazurkiewicza, Biały Mazur (1923), figurowały w rejestrze jeszcze w 1958 roku. Były w nim też odmiany selekcyjonowane zaraz po wojnie z odmian niemieckich: Przebój I, Przebój II i Proporczyk (odpowiednio: Flämingsgold, Flämingsstreu

i Findling). Rejestr odmian tylko nieznacznie się zmieniał w latach sześćdziesiątych, a zdecydowanie największe znaczenie w uprawie przez cały ten okres miał Udycz Żółty. Drugą co do popularności odmianą w tym okresie był Przebój II. Najwcześniej ze starych polskich odmian wykreślony został z rejestru Udycz Biały, a pozostałe dwie odmiany wyhodowane w latach dwudziestych dotrwały do początku lat siedemdziesiątych. Odmianę Biały Mazur usunięto z rejestru w 1973 roku, a skreślenie z rejestru w 1975 r. Udycza Żółtego zakończyło erę odmian przedwojennych. W istocie zakończyło też na dwa lata erę polskich odmian w polskim rejestrze odmian owsa.

Wobec braku dopływu dobrych rodów z polskiej hodowli zaczęły pojawiać się w rejestrze odmiany zagraniczne. Już w 1964 roku zarejestrowany został Flämingsweiss II z NRD, a w latach siedemdziesiątych zarejestrowano inne odmiany zagraniczne: Romulus z NRD (1970), Diadem z Czechosłowacji (1972) i Leanda z Holandii (1974). W rezultacie nasz rejestr odmian owsa w latach 1975 i 1976 zawierał wyłącznie odmiany zagraniczne: cztery odmiany w 1975 roku i wobec wycofania odmiany Flämingsweiss II — trzy odmiany w 1976 roku. W podstawowym gatunku rolniczym, uprawianym w kraju wówczas na obszarze znacznie przekraczającym milion hektarów, nie było w rejestrze polskiej odmiany.

Monopol odmian zagranicznych w 1977 roku przełamała odmiana Pegaz, wyhodowana w Stacji Hodowli Roślin w Polanowicach (obecnie Małopolska Hodowla Roślin HBP). Nie odegrała ona większej roli w uprawie i przez kilka lat dominowały jeszcze odmiany zagraniczne z odmianą Leanda na pierwszym miejscu. Jej repartycja w zasiewach sięgała 40%. Dopiero zarejestrowanie w 1979 roku odmiany Markus z SHR Choryń (obecnie Hodowla Roślin Danko), która w 1982 roku osiągnęła blisko 40% repartycję rozpoczęło erę licznie wchodzących na rynek i coraz lepszych odmian polskich. Największą rolę wśród nich odegrała odmiana Dragon z SHR Choryń, zarejestrowana w 1982 roku, nie tylko z powodu długoletniego utrzymywania się w rejestrze, ale też z powodu jej znaczenia w uprawie, mimo podatności na wyleganie. Jej maksymalny udział w produkcji nasiennej wynosił 58,4%. Najważniejsze odmiany zagraniczne z lat siedemdziesiątych wycofano z rejestru w 1980 roku (Romulus) i w 1982 roku (Leanda i Diadem), a nieliczne inne, zarejestrowane później, nie odegrały znaczącej roli. Ostatnie dwie dekady XX wieku znaczyły się wieloma sukcesami w hodowli owsa w Polsce. Pojawiło się wiele bardzo dobrych odmian, wnoszących różnorodne korzystne cechy (w tym także odmiany specjalnie dostosowane do uprawy w warunkach górskich), ze stacji hodowli roślin w Borowie, Choryni, Polanowicach i Wielopolu oraz z ówczesnego Zakładu Doświadczalnego IHAR w Strzelcach. Z tego ośrodka w 1997 roku wyszła pierwsza polska odmiana owsa nagonasiennego i niewątpliwie ten rok będzie jednym z najważniejszych w historii hodowli owsa w Polsce. Te odmiany z końca ubiegłego wieku są znane osobom obecnie zajmującym się owsem i użytkownikom tego gatunku i jako takie nie mogą być teraz rozpatrywane w kategoriach historycznych.

LITERATURA

- Chełchowski S. 1904. O uprawie owsa dla użytku gospodarzy rolnych. Warszawa.
- Krawulski L., Wojno K. 1929. Jęczmień i owies. Szkic monografii gospodarczej. Wydawnictwo Ministerstwa Rolnictwa, seria A, nr 26, Warszawa.
- Leszczyński W. 1927. Owies Sobieszyński w świetle doświadczeń Stacji Doświadczalnej w Sobieszynie, wykonanych od 1895 r. Osobne odbicie z zesz. nr 51 „Gazety Rolniczej” 1927 r. Warszawa.
- Lewicki S. 1938. Badania nad wartością ziarna owsa plonu 1935 r. Puławy.
- Lewicki S. 1939. Badania nad wartością ziarna owsa plonu 1936 r. Puławy.
- Przyborowski J., Rogoziński A. 1931. Doświadczenia z odmianami owsa wykonane w r. 1926, 1927, 1928 i 1929. Osobne odbicie z „Doświadczalnictwa Rolniczego”. Warszawa.
- Słaboński A. 1949. Odmiany owsa. Biblioteka Puławska nr 29. PIWR, Warszawa.
- Staniszki W. 1939. Doświadczenia z odmianami owsa przeprowadzone w Polsce w latach 1923–1935. Dodatek do „Przeglądu Doświadczalnictwa Rolniczego”. Warszawa.
- Starzyński F. 1929. Owies. Wydawnictwo organizacji prowadzących przysposobienie rolnicze. Warszawa.